

Ηλιάνα Αγγελή 2017

Σχιζοφρένεια,
θρησκευτικότητα και
φύση στον Λεντς
του Μπύχνερ

ΣΧΙΖΟΦΡΕΝΕΙΑ, ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ ΣΤΟΝ ΛΕΝΤΣ ΤΟΥ ΜΠΥΧΝΕΡ

Ηλιάννα Αγγελή

Περίληψη

Η μελέτη ερευνά διαφοροποιήσεις στην απόδοση της νουβέλας *Λεντς* του Γκέοργκ Μπύχνερ (1835) σε δύο ελληνικές μεταφράσεις (1977, 2005). Η έρευνα επικεντρώνεται στην αποτύπωση τριών βασικών θεματικών τις οποίες αγγίζει το έργο, την ψυχική ασθένεια, τη θρησκευτικότητα και τη φύση. Το ΚΥ2 προτιμά πιο επιστημονική θεώρηση στη σκιαγράφηση της ψυχικής ασθένειας, αποστασιοποιείται από τη θρησκευτική θεώρηση του κόσμου και οι περιγραφές της φύσης δεν μοιάζουν να συμμετέχουν στο δράμα του κεντρικού ήρωα, όπως συμβαίνει με το ΚΥ1. Οι μεταφραστικές επιλογές μελετώνται υπό το πρίσμα της θεωρίας του Μισέλ Φουκώ για τα «καθεστώτα αλήθειας» (Foucault 1977, 1995). Η έρευνα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το χρονικό πλαίσιο και η εξέλιξη των κοινωνικο-πολιτισμικών συνθηκών δημιούργησαν διαφορετικά καθεστώτα αλήθειας, που εγγράφονται στις δύο εκδοχές.

Λέξεις-κλειδιά

Καθεστώτα αλήθειας, ψυχική ασθένεια, θρησκευτικότητα, γυναικεία ταυτότητα, σύμπαν-φύση, αναπαράσταση, επιστήμη, κοσμικότητα, κοινωνία, ρεαλισμός.

1. Το έργο και η σημασία του

Ο *Λεντς* (1835) του Γκέοργκ Μπύχνερ περιγράφει μια περίοδο της ζωής ενός υπαρκτού προσώπου, του Γιάκομπ Μίχαελ Ράινχολντ Λεντς¹, θεατρικού συγγραφέα και θεολόγου, που έπασχε από

¹ Ο Jakob Michael Reinhold Lenz γεννήθηκε το 1751 στη Λιβονία (σημερινή Λετονία) και πέθανε το 1792 στη Μόσχα. Ήταν θεατρικός συγγραφέας και

σχιζοφρένεια. Ο Λεντς φιλοξενείται από τις 20 Ιανουαρίου μέχρι τις 18 Φεβρουαρίου του 1778 στο πρεσβυτέριο του πάστορα Ιωάννη Φρειδερίκου Όμπερλιν², ο οποίος ήταν επίσης υπαρκτό πρόσωπο, προκειμένου να θεραπευθεί από την αρρώστια του. Κατά την παραμονή του στο χωριό του ιερέα, ο Λεντς κάνει περιπάτους στην εξοχή, υποφέρει από τρομακτικές κρίσεις, παθαίνει εμμονή με ένα νεαρό κορίτσι, που πεθαίνει και που ο ίδιος προσπαθεί να αναστήσει, αναπτύσσει τη θεωρία του περί τέχνης και ειδικότερα ιδεαλισμού, επικαλείται τον Θεό, γίνεται άθεος και αποπειράται πάλι να αυτοκτονήσει (κάτι που δεν διατυπώνεται ρητά). Ο Μπύχνερ τελειώνει την αφήγηση γράφοντας απλώς *Κι έτσι συνέχισε να ζει (So lebte er hin)*. «Αυτή η πρόταση κλείνει το σωζόμενο κείμενο, αλλά κυρίως, ανοίγει» τις πόρτες του λογοτεχνικού νεωτερισμού στη γερμανική πρόζα... » (Müller-Sievers 2004:777).

Ο Όμπερλιν κρατούσε ημερολόγιο καταγράφοντας λεπτομερώς την παραμονή του Λεντς στο σπίτι του. Αυτό το ημερολόγιο βρέθηκε στα χέρια του πάτερα της μηστής του Μπύχνερ, πάστορα και σπιτονοικοκύρη του Μπύχνερ στο Στρασβούργο. Ο Μπύχνερ, νεαρός συγγραφέας που ένιωθε να τον ελκεί η αντισυμβατική παθιασμένη προσωπικότητα του Λεντς, αποφάσισε να γράψει αυτό το αφήγημα συνδυάζοντας τα πραγματικά γεγονότα με φανταστικά. Ωστόσο, τα εμπόδια που συνάντησε καθώς και ο πρόωρος θάνατός του στα είκοσι τέσσερά του άφησαν τον *Λεντς* ημιτελή. Τα χειρόγραφα πέρασαν στα χέρια του αδερφού του Μπύχνερ, ο οποίος δημοσίευσε για πρώτη φορά το αφήγημα το 1839 με κενά εξαιτίας

ποιητής. Θεωρείται ο κατεξοχήν εκπρόσωπος του καλλιτεχνικού κινήματος «Θύελλα και Ορμή» (Sturm und Drang), που άνθισε στη Γερμανία του 18ου αιώνα. Ανέπτυξε φιλία με τον Γκαίτε αλλά υπήρξε και ανταγωνιστής του αφού ερωτεύτηκε τη φίλη του Γκαίτε, Φρειδερίκη Μπριόν. Λόγω της εκκεντρικής συμπεριφοράς του αλλά και της διανοητικής διαταραχής του, που εκδηλώθηκε περίπου το 1777, περιθωριοποιήθηκε και πέθανε, μάλλον λόγω κατάχρησης οινόπνευματος (Hamburger 1966).

² Ο Johann Friedrich Oberlin γεννήθηκε το 1740 στο Στρασβούργο και πέθανε το 1826 στο Βάλτερσμπαχ. Ήταν πάστορας και ακούραστος αναμορφωτής του παιδαγωγικού και κοινωνικού συστήματος ενώ εκτελούσε και ιατρικά καθήκοντα στην ενορία του (Oberlinhaus).

του δύσκολου γραφικού χαρακτήρα του Μπόχνερ, που δεν μπορούσε να αποκωδικοποιηθεί εξ ολοκλήρου. Έκτοτε οι εκδόσεις του *Λεντς* συνοδεύονται από τις σημειώσεις του Όμπερλιν, που συμπληρώνουν το αφήγημα.

«Για κανένα άλλο αντίστοιχο κείμενο της γερμανικής λογοτεχνίας δεν υπάρχει τόσο πλούσια βιβλιογραφία όσο για το ημιτελές αυτό κείμενο του Μπόχνερ» (*Λεντς* 2005: 152). Αυτή η μικρή νουβέλα των μόλις πενήντα σελίδων αγγίζει σημαντικές θεματικές, όπως η ψυχική ασθένεια, η θρησκεία, ο αισθητισμός στην τέχνη και ο ρόλος της φύσης. Ειδικότερα, η ψυχιατρική κοινότητα υποδέχτηκε με ενθουσιασμό τη νουβέλα, μιας και ο Μπόχνερ, με σπουδές ιατρικής και θετικών επιστημών ο ίδιος, καταγράφει με ψυχρή επιστημονική ακρίβεια και αυστηρό ρεαλισμό τα συμπτώματα της σχιζοφρένειας, χωρίς να αφήνει τους συναισθηματισμούς να τον παρασύρουν. Επιπροσθέτως, τον Μπόχνερ τον απασχολεί δια στόματος *Λεντς* το ζήτημα της θρησκείας και της αθεΐας αφού ο *Λεντς* νιώθει ότι ο Θεός δεν τον βοηθάει να λυτρωθεί από το μαρτύριό του και λέει χαρακτηριστικά: «Η πλειονότητα των ανθρώπων προσεύχεται από πληξή...» (*Λεντς* 2005:60), αλλά και αργότερα: «Κοιτάζτε, αν εγώ ήμουν παντοδύναμος, δεν θ' άντεχα να βλέπω τους ανθρώπους να υποφέρουν· θα έσωζα, θα έσωζα» (*Λεντς* 2005:68). Παράλληλα, ο *Λεντς* αποτολμά ένα πρωτόγνωρο βήμα στη γερμανική λογοτεχνία τοποθετώντας τον φρενοβλαβή μέσα στη φύση και συνδέοντας τη διαταραγμένη ψυχή με τη φύση που την περιβάλλει (Landau 1909). Οι περιγραφές της φύσης απεικονίζουν ταυτόχρονα και την ψυχική του κατάσταση (*Λεντς* 2005, Επίμετρο Landau) Από το έργο διδάσκονται αργότερα οι νατουραλιστές (*Λεντς* 2005, Επίμετρο Καλιφατίδη). Αλλά και για τους εξπρεσιονιστές ο *Λεντς* αποτελεί αντικείμενο ενδιαφέροντος και μελέτης.

Μετά το 1960 αποτυπώνεται η επιρροή και η σημασία του *Λεντς*. Το εν λόγω έργο του Μπόχνερ είναι ένα πείραμα «υποθετικής» βιογραφίας, περιλαμβάνει εν μέρει αληθινά γεγονότα και εν μέρει μυθοπλασία, και ως εκ τούτου αποτελεί πρώιμο δείγμα τον 19ο αιώνα της λεγόμενης «τεκμηριωμένης μυθοπλασίας» (docufiction). Το υλικό που είχε στη διάθεσή του ο Μπόχνερ τού παρείχε όλα τα γεγο-

νότα και τις περιστάσεις³, ωστόσο οι περιγραφές των τοπίων (μέσα από τα μάτια του Λεντς) καθώς και όλες οι σκέψεις και τα συναισθήματα του Λεντς αποδίδονται στον Μπύχνερ. Αυτή η σύνθεση γεγονότων και φαντασίας είναι χαρακτηριστική του μπουχνερικού έργου διότι ο ίδιος απεχθανόταν τον ιδεαλισμό στη φιλοσοφία καθώς τον ρομαντισμό και τον κλασικισμό στη λογοτεχνία. Οι ήρωες του Μπύχνερ είναι αντιουμβατικοί, και ο Μπύχνερ ενδιαφέρεται περισσότερο για την ψυχολογία παρά για την ηθική τους. Τα ελάχιστα έργα που πρόλαβε να γράψει μέχρι τα είκοσι τέσσερά του είναι μπροστά από την εποχή τους.

Ο εναλλακτικός δρόμος που επέλεξε να ακολουθήσει έναντι των δύο κυρίαρχων τάσεων της εποχής του, του ιδεαλισμού και του ρομαντισμού, ήταν τόσο ιδιαίτερος ώστε τα έργα του Μπύχνερ δεν εκτιμήθηκαν παρά μόνο περισσότερο από μιού αιώνα μετά τον θάνατό του. Έκτοτε αποτελούν αντικείμενο θαυμασμού από συγγραφείς κάθε σχολής, από τους νατουραλιστές μέχρι τους συμβολιστές και τους εξπρεσιονιστές (Hamburger 1966). Ο βραβευμένος καθηγητής κλασικής φιλολογίας και συγγραφέας Walter Jens χαρακτηρίζει τη νουβέλα *Λεντς* ως «το πρώτο νεωτερικό αφήγημα» (Λεντς 2005: 168, επίμετρο Καλιφατίδη) στο δοκίμιό του *Deutsche Literatur der Gegenwart* (Jens 1961) αλλά και ο Paul Landau εξυμνεί τον Λεντς ως το 'αλφαβητάρι' όλης της νεώτερης πεζογραφίας (Goldschnigg 2004) ενώ ο κριτικός λογοτεχνίας Hans Mayer ανακήρυξε τη νουβέλα ως «το σημαντικότερο αφήγημα της γλώσσας μας» (Λεντς 2005:168, επίμετρο Καλιφατίδη), ο δε βραβευμένος με Νόμπελ λογοτεχνίας Elias Canetti χαρακτηρίζει τον Λεντς ως «το πιο θαυμάσιο δείγμα γερμανικής πεζογραφίας». (Λεντς 2005:168, επίμετρο Καλιφατίδη). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Λεντς διδάσκεται σήμερα στα γερμανικά λύκεια και πανεπιστήμια.

Στην Ελλάδα έχουν κυκλοφορήσει, μέχρι στιγμής, τέσσερις μεταφράσεις της νουβέλας *Λεντς*: το 1977 από τις εκδόσεις Ηριδανός σε μετάφραση Μένη Κουμανταρέα, το 1995 από τις εκδόσεις Ευθύνη σε μετάφραση Norgard Pechermeyer-Michaelides, το 2005 από τις εκ-

³ Ο Μπύχνερ παραθέτει ορισμένα χωρία αυτούσια από το ημερολόγιο του Όμπερλιν.

δόσεις Νήσος σε μετάφραση Τούλας Σιετή και το 2005 από τις εκδόσεις Άγρα σε μετάφραση Αλέξανδρου Ίσαρη. Για την έρευνα, κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθούν η πρώτη και η τελευταία μετάφραση του αφηγήματος αφού η χρονική απόσταση των σχεδόν τριάντα χρόνων που τις χωρίζει είναι πολύ πιθανό να επέδρασε καταλυτικά (Gürcađlar 2011) στην αλλαγή, όχι μόνο όσον αφορά τον τρόπο γραφής και αλλά και όσον αφορά το ύφος αλλά και τη μεταφραστική στρατηγική (Jones 2011). Ως εκ τούτου, τα δεδομένα για την έρευνα⁴ προήλθαν από τις εξής πηγές:

- KA Georg Büchner, Lenz, *Edition Georg Büchner. Sämtliche Werke, Briefe und Dokumente in zwei Bänden, Band 1, Deutschland: Deutscher Klassiker Verlag 1999,*
- KY1 Γκέοργκ Μπύχνερ, *Λεντς*, Αθήνα: Εκδόσεις Ηριδανός 1977 (μετάφραση Μένη Κουμανταρέα)
- KY2 Γκέοργκ Μπύχνερ, *Λεντς*, Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα 2005 (μετάφραση Αλέξανδρου Ίσαρη).

Τα τρία βασικά θέματα που διατρέχουν τη νουβέλα και τα οποία που θα πραγματευτεί η παρούσα μελέτη είναι η αναπαράσταση της ψυχικής ασθένειας, η θρησκευτικότητα σε αντιπαραβολή με την κοσμικότητα και το σύμπαν και ειδικότερα η φύση. Μία τέταρτη θεματική θα μπορούσε να είναι η γυναικεία ταυτότητα, ωστόσο εδώ αναφέρεται απλώς για περαιτέρω έρευνα.

2. Η αναπαράσταση της ψυχικής ασθένειας

Ο *Λεντς*, όπως προαναφέρθηκε, αν και νουβέλα, θεωρήθηκε από τις πρώτες επιστημονικές σπουδές πάνω σε ένα ψυχικό νόσημα αφού ο Μπύχνερ είχε κάνει ιατρικές σπουδές και ο Όμπερλιν, εκτός από πάστορας, εκτελούσε και καθήκοντα γιατρού στην ενορία του. Σε μια εποχή όπου οι ψυχασθένειες, και δη η σχιζοφρένεια, από την οποία εικάζεται ότι έπασχε ο *Λεντς*, ήταν μάλλον ταμπού στο ελληνικό χώρο, και τα άτομα που έπασχαν περιθωριοποιούνταν (Τζανάκης

⁴ Τα παραδείγματα παρατίθενται αυτούσια από τις πηγές. Ωστόσο, απαλείφθηκε το πολυτονικό σύστημα των δύο ελληνικών εκδόσεων.

2012), ο μεταφραστής του ΚΥ1 κατέφυγε σε μια πιο λογοτεχνική απόδοση των συμπτωμάτων της σχιζοφρένειας ενώ ο μεταφραστής του ΚΥ2 δεν διστάζει να μεταφέρει τη νοσογραφία του γερμανικού κειμένου. Στο παράδειγμα 1, ο Μπόχνερ περιγράφει τις κρίσεις που πάθαινε ο Λεντς αρχικά μόνο όταν βράδιαζε οπότε δεν τον απασχολούσαν οι συζητήσεις με τον Όμπερλιν και οι εργασίες της ημέρας. Το *Wahnsinn* μπορεί να μεταφραστεί είτε ως τρέλα είτε ως παραφροσύνη. Δεδομένης της γενικότερης φύσης του κειμένου, ο ίδιος ο συγγραφέας προέκρινε τη δεύτερη σημασία θέλοντας να περιγράψει την κατάσταση του ήρωά του. Ο μεταφραστής στο ΚΥ2 χρησιμοποιεί το *παραφροσύνη* προκρίνοντας μια πιο επιστημονική προσέγγιση. Παράλληλα, η επιλογή του φανερώνει ότι είναι απελευθερωμένος τόσο από παλιές κοινωνικές αντιλήψεις σύμφωνα με τις οποίες η ψυχική ασθένεια συνδεόταν με την ηθική (Reuchlein 1997). Ταυτόχρονα με αυτή την απόδοση υιοθετεί την επιλογή του Μπόχνερ. Αντιθέτως, η μετάφραση του ΚΥ1 αρκείται στην πιο γενική λέξη *τρέλα* που δεν περιγράφει απαραίτητα ένα νόσημα αλλά χρησιμοποιείται και στην καθημερινότητα.

Παράδειγμα 1

- KA ...es kam ihm die Angst an wie Kindern, die im Dunkeln schlafen; es war ihm als sei er blind; jetzt wuchs sie, der Alp des Wahnsinns setzte sich zu seinen Füßen.
(τον κυριέυε ο φόβος που έχουν τα παιδιά όταν κοιμούνται στο σκοτάδι· ένιωθε σαν να ήταν τυφλός. Τώρα μεγάλωνε ο φόβος, ο εφιάλτης της παραφροσύνης τον γράπωνε.)
- ΚΥ1 Του ερχόταν φόβος όπως στα παιδιά που κοιμούνται στο σκοτάδι· είχε μιαν αίσθηση σα να ήταν τυφλός. Τώρα ο φόβος του μεγάλωνε, βουνά τρέλας ξεφύτρωναν στα πόδια του. (σ. 11)
- ΚΥ2 κι ένιωθε την αγωνία που νιώθουν τα παιδιά όταν κοιμούνται σε χώρους κατασκοτεινούς· είχε την εντύπωση ότι τυφλωνόταν· τώρα θέριευε ο εφιάλτης της παραφροσύνης και του έκοβε τα πόδια. (σ. 27)

Στο παράδειγμα 2, ο Μπόχνερ προσπαθεί να βρει μια ισορροπία ανάμεσα στη λογοτεχνικότητα του κειμένου και την επιστημονική περιγραφή. Το ΚΥ1 προτιμάει μια πιο δραματική περιγραφή όταν αναφέρεται στην *ανάγκη* του Λεντς να κρατάει το μυαλό του καθαρό και με αυτό τον τρόπο γεννά συναισθήματα στον αναγνώστη, μιας και προκαλεί τη συμπάθεια και τη συμπόνια. Ωστόσο, το ΚΥ2 αποδίδει με εξίσου ή αν όχι πιο δραματικό τρόπο την ίδια πρόταση διότι μεταφράζοντας τον *κέντριξε το ένστικτο της πνευματικής επιβίωσης* αναφέρει μέσα σε μια πρόταση τα *κέντριξε*, που συνεπάγεται βίαιη δράση, *επιβίωση*, που προϋποθέτει αγώνα και *ένστικτο*, που μπορεί να είναι πηγαίο και ανεξέλεγκτο.

Παράδειγμα 2

KA *Der Trieb der geistigen Erhaltung jagte ihn auf; er stürzte sich in Oberlins Arme, er klammerte sich an ihn, als wolle er sich in ihm drängen, er war das einzige Wesen, das für ihn lebte und durch den ihm wieder das Leben offenbart wurde.*

(Τον κρατούσε η ορμή της πνευματικής συντήρησης· ορμούσε στην αγκαλιά του Όμπερλιν, γαντζωνόταν πάνω του σαν να ήθελε να μπει μέσα του, ήταν το μοναδικό πλάσμα, που γι' αυτόν ζούσε και μέσω του οποίου του είχε αποκαλυφθεί πάλι η ζωή.)

ΚΥ1 Η *ανάγκη να κρατάει το μυαλό του καθαρό*, τον κυριεύει εξ εφόδου: ριχνόταν στην αγκαλιά του Όμπερλιν, γαντζωνόταν επάνω του, σα να ήθελε να γίνει ένα μαζί του· γι' αυτόν ήταν το μόνο υπαρκτό πλάσμα, μέσα από το οποίο η ζωή είχε ακόμα ένα νόημα. (σ. 38)

ΚΥ2 Πολύ συχνά τον *κέντριξε το ένστικτο της πνευματικής επιβίωσης*· έπεφτε στην αγκαλιά του Όμπερλιν, γαντζωνόταν επάνω του, λες και προσπαθούσε να εισωρήσει μέσα του· ήταν το μόνο πλάσμα που θεωρούσε ζωντανό και το μόνο που τον είχε βοηθήσει να δει τη ζωή του με άλλα μάτια. (σ. 67)

Στο παράδειγμα 3, ο Μπόχνερ συνεχίζει να περιγράφει τις κρίσεις της ασθένειας του ήρωά του. Το *bebend und zitternd* μεταφέρεται πιστά στο ΚΥ1 με το *σπαρταρώντας και τρέμοντας*. Αντίθετα, ο μεταφραστής στο ΚΥ2, αφήνει κατά μέρος το λογοτεχνικό ύφος και κάνει ένα

βήμα παραπέρα ακόμη και από τον συγγραφέα, κάνοντας πλέον ερμηνεία της γερμανικής φράσης η οποία σκιαγραφεί τα συμπτώματα της σχιζοφρένειας· έτσι παρότι δεν το γράφει ο Μπύχνερ, το ΚΥ2 δεν διατάζει να αναφερθεί σε *φριχτούς σπασμούς*.

Παράδειγμα 3

- KA Allmählig brachten ihn Oberlins Worte denn zu sich, er lag auf den Knien vor Oberlin, seine Hände in den Händen Oberlins, sein mit kaltem Schweiß bedecktes Gesicht auf dessen Schoß, am ganzen Leibe *bebend und zitternd*.
(*Σιγά σιγά τον συνέφερναν τα λόγια του Όμπερλιν, ήταν γονατισμένος μπροστά στον Όμπερλιν, τα χέρια του μέσα στα χέρια του Όμπερλιν, το πρόσωπό του που ήταν καλυμμένο με κρύο ιδρώτα στην ποδιά εκείνου, σφαδιάζοντας και τρέμοντας σε ολόκληρο το κορμί.*)
- KY1 Τότε, σιγά-σιγά, τα λόγια του Όμπερλιν κατόρθωναν να τον συνεφέρουν· έπεφτε στα γόνατα εμπρός του, τα χέρια του μέσα στα χέρια του Όμπερλιν, το πρόσωπο λουσιμένο στον κρύο ιδρώτα ακουμπισμένο στον κόρφο του παπά, το σώμα *σπαρταρώντας και τρέμοντας* ολόκληρο. (σ. 38)
- KY2 Τα λόγια του Όμπερλιν τον επανέφεραν στα λογικά του, γονάτιζε μπροστά του κρατώντας τα χέρια του κι ακουμπούσε το κρύο ιδρωμένο του πρόσωπο στον κόρφο του, ενώ το κορμί του ολόκληρο παραδινόταν σε *φριχτούς σπασμούς*. (σ. 67)

Ωστόσο αξίζει να σημειωθεί η περίπτωση στο παράδειγμα 4, όπου το ΚΑ αναφέρει το *fixe Idee*, ήτοι την έμμονη ιδέα. Βάσει της γενικότερης κατάστασης του Λεντς, πρόκειται για ένα ακόμη σύμπτωμα της ασθένειας του Λεντς, που είχε περιστασιακά έμμονες ιδέες. Στο ΚΥ1 μεταφράζεται η φράση πράγματι λέξη προς λέξη ως *έμμονη ιδέα*. Δεδομένου ότι μια έμμονη ιδέα δεν είναι μόνο σύμπτωμα αλλά χρησιμοποιείται γενικότερα στη λογοτεχνία δεν είναι βέβαιη η αιτία αυτής της απόδοσης στην ΚΥ2, αν δηλαδή περιγράφει το σύμπτωμα ή αν είναι απλώς λογοτεχνική. Ωστόσο, το ΚΥ2 προκρίνει μια αναντίρρηση λογοτεχνική απόδοση, παραλείποντας να εντάξει την έμμονη ιδέα

στη συμπτωματολογία του Λεντς, του οποίου η είδηση του θανάτου του παιδιού *κατακρίψε τη σκέψη*, απόδοση που καθιστά πιο τραγική την αντίδραση του ήρωα αφού υποδηλώνει μια εσωτερική πάλη και αγωνία. Δεδομένης, ωστόσο, της γενικότερης μεταφραστικής στρατηγικής του να ακολουθεί μια πιο αποστασιοποιημένη και επιστημονική απόδοση των όρων, ο μεταφραστής στο ΚΥ2 θα αναμενόταν να είχε προκειμένω επιλέξει μια πιο τεχνική απόδοση όπως την έμμομη ιδέα ή την εμμονή.

Παράδειγμα 4

- KA Am dritten Hornung hörte er, ein Kind in Fouday sei gestorben, er faßte es auf, wie eine *fixe Idee*.
(Στις 3 Φεβρουαρίου άκουσε πως είχε πεθάνει ένα παιδί στο Φουντάι, το συνειδητοποίησε σαν έμμομη ιδέα.)
- KY1 Στις 3 Φεβρουαρίου άκουσε πως ένα παιδί, που τα΄ όνομά του ήταν Φρειδερίκη, είχε πεθάνει στο Φουντέν· του έγινε έμμομη ιδέα. (σ. 28)
- KY2 Στις 3 Φεβρουαρίου άκουσε πως ένα παιδί είχε πεθάνει στο Φουνταί. Το γεγονός αυτό *κατακρίψε τη σκέψη του*. (σ. 52)

Στον πίνακα 1, συνοψίζονται τα παραδείγματα που φανερώνουν τον διαφορετικό τρόπο αποτύπωσης της ψυχικής ασθένειας από την οποία υπέφερε ο τραγικός συγγραφέας. Σε αυτά, οι αποδόσεις του πρώτου μεταφραστή προάγουν περισσότερο το λογοτεχνικό ύφος και τη δραματικότητα του αφηγήματος και τελικά κερδίζουν συναισθηματικά τον αναγνώστη. Στον αντίποδα βρίσκεται η μάλλον ρεαλιστική περιγραφή της συμπτωματολογίας του Λεντς από τον δεύτερο μεταφραστή η οποία δίνει στη νουβέλα σε αρκετά μεγάλο βαθμό χαρακτηριστικά νοσογραφίας. Στον πίνακα παρατίθεται και το τελευταίο παράδειγμα όπου καταγράφεται τόσο η απόδοση στο ΚΥ2 όσο και η προτεινόμενη/προσδοκώμενη απόδοση προκειμένου να υπάρχει συνέπεια στη μεταφραστική στρατηγική που ακολουθήθηκε όσον αφορά το θέμα της ψυχικής ασθένειας.

Πίνακας 1. Η περιγραφή της ψυχικής ασθένειας - παραδείγματα 1-4 παρ. ΚΑ ΚΥ1 ΚΥ2

παρ.	ΚΑ	ΚΥ1	ΚΥ2
1	<i>Wahnsinn</i>	τρέλας	παραφροσύνη
2	<i>geistige Erhaltung</i>	κρατάει το μυαλό του καθαρό	πνευματική επιβίωση
3	<i>bebend und zitternd</i>	σπαρταρώντας και τρέμοντας	φριχτοί σπασμοί
4	<i>fixe Idee</i>	έμμονη ιδέα	κατακυρίεψε τη σκέψη του

3. Θρησκευτικότητα και κοσμικότητα

Η θεματική της θρησκευτικότητας διαπερνά ολόκληρη τη νουβέλα τόσο άμεσα όσο και έμμεσα. Η παραμονή του Λεντς λαμβάνει χώρα στο σπίτι ενός πάστορα. Ο ίδιος ο Λεντς εκτός από θεατρικός συγγραφέας έχει σπουδάσει και θεολογία. Κατά την παραμονή του στο πρεσβυτέριο ικετεύει τον Θεό να τον λυτρώσει, μετά πάλι τον απαρνιέται. Όταν πεθαίνει ένα παιδί, ο Λεντς επικαλείται πάλι τον Θεό και μέμφεται την αδυναμία του να επιτελέσει τον ρόλο του, δηλαδή να σώξει. Ωστόσο, όλο αυτό έρχεται σε αντίθεση με την ουδετερότητα που προδίδουν οι επιλογές τόσο του Μπύχνερ όσο και του μεταφραστή στο ΚΥ2 που περιορίζονται σε πιο εγκόσμιες εκφράσεις, σε αντίθεση με τις πιο λαϊκότροπες του ΚΥ1.

Παρατηρείται, λοιπόν, στα παραδείγματα 6-7, ότι στο ΚΑ ο Λεντς αποκαλεί τον ιερέα Όμπερλιν *Herr Pfarrer*, που αποτελεί μια ουδέτερη έως και επίσημη προσφώνηση, σε κάθε περίπτωση αποστασιοποιημένη από κάθε θρησκευτικό στοιχείο και κοσμική. Το ΚΥ1 των παραδειγμάτων το αποδίδουν με το *πάτερ μου* και με αυτόν τον τρόπο παρουσιάζουν έναν ασθενή που ενστερνίζεται θρησκευτικές αξίες και έχει διαπροσωπική εγγύτητα με τον ιερέα έναντι του ΚΥ2 των παραδειγμάτων 5-6 όπου ο τραγικός ήρωας δείχνει αποστασιοποιημένος από τα θεία καθώς η ιδιότητα του ιερέα εγγράφεται με διάφορες παραλλαγές, όπως *κύριε εφημέριε* και *κύριε πάστορα* αντίστοιχα. Παράλληλα, ενώ η μετάφραση του ΚΥ1 είναι πιο κοντά στον Έλληνα αναγνώστη εκείνης της εποχής, στο ΚΥ2 διατηρείται η ξενικότητα του ΚΑ με την επιλογή της λέξης πάστορα, η οποία δεν υφίσταται βέβαια στη χριστιανική ορθόδοξη θρησκεία.

Παράδειγμα 5

- KA Ja, *Herr Pfarrer*, sehen Sie die Langeweile!
(Ναι, κύριε ιερέα, βλέπετε η πλήξη!)
- KY1 Μάλιστα, Πάτερ μου, βλέπετε η ανία! (σ. 33)
- KY2 Μάλιστα κύριε εφημέριε, η πλήξη βλέπετε. (σ. 60)

Παράδειγμα 6

- KA sehnen Sie, *Herr Pfarrer*, wenn ich das nur nicht mehr hören müsste mir wäre geholfen. [...] ja *Herr Pfarrer*, wenn ich wieder einmal schlafen könnte.
(βλέπετε, κύριε ιερέα, αν μόνο δεν ήμουν αναγκασμένος να το ακούω αυτό, θα με βοηθούσε. [...] ναι κύριε ιερέα, μακάρι να μπορούσα πάλι να κοιμηθώ.)
- KY1 Βλέπετε, πάτερ μου αν μπορούσα να μην το ακούω πια, θα γινόμουν καλά. [...] αχ, πάτερ μου, ας ήταν μόνο να μπορούσα για μια φορά να κοιμηθώ. (σ. 40)
- KY2 Ξέρετε, κύριε πάστορα, θα με βοηθούσε πολύ αν μπορούσα να μην την ακούω πια. [...] Αχ, κύριε πάστορα, αν μπορούσα κάποτε να κοιμηθώ. (σ. 69)

Δείτε επίσης το *Liebster Herr Pfarrer* (Φίλτατε κύριε ιερέα) το οποίο αποδίδεται ως *Καλέ μου πάστορα* (KY1, σ. 35) και *Φίλτατε κύριε εφημέριε* (KY2, σ. 63).

Η έντονη θρησκευτικότητα του KY1 φαίνεται και από το *ο Μεγαλοδύναμος* στο παράδειγμα 7, που μεταφράζει το *allmächtig*. Το KA αναφέρει το *allmächtig* ως επίθετο το οποίο μπορεί να χαρακτηρίσει τόσο τον άνθρωπο όσο και τον Θεό, αφού μάλιστα το γράφει με πεζό. (Ας σημειωθεί ότι στη γερμανική γλώσσα όλα τα ουσιαστικά γράφονται με το πρώτο γράμμα κεφαλαίο, και με τον ίδιο τρόπο – δηλαδή με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα – ουσιαστικοποιούνται και τα επίθετα.) Το KY1 γράφει *ο Μεγαλοδύναμος* τονίζοντας τη θρησκευτική πίστη του μεταφραστή καθώς χρησιμοποιεί μία λέξη που είναι συνώνυμη του Θεού, κάτι που δεν κάνει το KA. Αντίθετα, το KY2 κάνει λέξη προς λέξη μετάφραση, αποδίδοντας το επίθετο με το επίθετο *παντοδύναμος* και τηρώντας την ουδετερότητα της πρότασης αφού εδώ ο Λεντς πλέον αποκηρύσσει τον Θεό.

Παράδειγμα 7

KA aber ich, wär' ich *allmächtig*, sehen Sie, wenn ich so wäre, und ich könnte das Leiden nicht ertragen, ich würde retten, retten, ich will ja nichts als Ruhe, Ruhe, nur ein wenig Ruhe und schlafen können.

(αλλά εγώ, αν ήμουν παντοδύναμος, βλέπετε, αν ήμουν έτσι, και δεν μπορούσα να αντέξω τον πόνο, θα έσωζα, θα έσωζα, αφού δεν θέλω τίποτε άλλο παρά γαλήνη, γαλήνη, μόνο λίγη γαλήνη και να μπορώ να κοιμηθώ.)

KY1 Όσο για μένα, αν ήμουν ο Μεγαλοδύναμος, βλέπετε, αν ήμουν καμωμένος απ' αυτήν την πάστα, δεν θα μπορούσα ν' ανεχθώ τον πόνο, θα λύτρωνα, θα λύτρωνα · δεν θέλω τίποτε άλλο από γαλήνη, γαλήνη, μονάχα λίγη γαλήνη, για να μπορέσω να κοιμηθώ (σ. 39)

KY2 Κοιτάξτε, αν εγώ ήμουν παντοδύναμος, δεν θα άντεχα να βλέπω τους ανθρώπους να υποφέρουν · θα έσωζα, θα έσωζα · εγώ το μόνο πράγμα που λαχταρώ είναι γαλήνη, τόση δα γαλήνη για να μπορέσω να κοιμηθώ. (σ. 68)

Στο παράδειγμα 8, περιγράφεται η σκηνή κατά την οποία ο Λεντς παρακολουθεί την κυριακάτικη ακολουθία στην εκκλησία. Την ώρα που οι πιστοί ψάλλουν εκκλησιαστικούς ύμνους, το KA αναφέρεται σε *Menschenstimmen* και ο μεταφραστής (Α. Ισαρης, KY2) το αποδίδει ως *ανθρώπινες φωνές*. Με τον τρόπο αυτό αποστασιοποιείται από τον θρησκευτικό τόνο. Απεναντίας, το KY1 (Μ. Κουμανταρέας) τονίζει τη θρησκευτικότητα του κειμένου και μεταφράζει οι *φωνές από το εκκλησίασμα*. Η υπόσταση της εκκλησίας φαίνεται πάλι εντονότερη στο KY1.

Παράδειγμα 8

KA Die Kirche fing an, die *Menschenstimmen* begegneten sich im reinen hellen Klang; ein Eindruck, als schaue man in reines durchsichtiges Bergwasser.

(Η εκκλησία άρχισε, οι ανθρώπινες φωνές συναντήθηκαν σε έναν καθαρό δυνατό ήχο · μια αίσθηση σαν να κοιτάζες σε καθαρό διαυγές βουνίσιο νερό.)

- KY1 Η λειτουργία άρχισε, οι φωνές από το εκκλησίασμα ενώθηκαν σ' έναν λαμπερό, ατόφιο ήχο· μια εντύπωση σα να 'σκυβες να κοιτάξεις μέσα σε πεντακάθαρο βουνίσιο ρέμα. (σ. 14)
- KY2 Η λειτουργία άρχισε κι οι ανθρώπινες φωνές ενώθηκαν μέσα σε ολοκάθαρους ολόφωτες μελωδίες· ήταν σαν να 'βλεπες να κελάρύζει διάφανο βουνίσιο νερό. (σ. 31)

Στην αμέσως επόμενη πρόταση, στο παράδειγμα 9, όπου ο Μπόχνερ αναφέρεται επίσης στους ψαλμούς, το ΚΑ μιλάει απλώς για *Tönen* (ήχους-μελωδίες) που ακούγονται στην εκκλησία. Το ΚΥ1 ακολουθώντας με συνέπεια την προηγούμενη στρατηγική στο θρησκευτικό θέμα μεταφράζει *υμνωδία*. Έτσι τονίζεται η κατανυκτική ατμόσφαιρα και η επίδραση του θρησκείας στην εύθραυστη ψυχική κατάσταση του Λεντς, αφού οι υμνωδίες, και άρα ο Θεός, τον ηρεμούν. Το ΚΥ2 αποφεύγει να τονίσει το θρησκευτικό αίσθημα και, μεταφράζοντας *μελωδίες*, κρατάει την ισορροπία που έχει επιλέξει ο συγγραφέας του πρωτότυπου κειμένου. Η αντίθεση μεταξύ των *υμνωδία* (ΚΥ1) και *μελωδίες* (ΚΥ2) αναδεικνύει επίσης την αντίθεση του δίπολου θρησκευτικό/κοσμικό αντιπαραθέτοντας το θείο με το ανθρώπινο.

Παράδειγμα 9

- KA Der Gesang verhallte, Lenz sprach, er war schüchtern, unter den *Tönen* hatte sein Starrkrampf sich ganz gelegt.
(Ο ψαλμός έσβησε, ο Λεντς μίλησε, ήταν συνεσταλμένος, με τους ήχους είχε λάψει τελείως η καταληψία του.
- KY1 Ο ψαλμός καταλάγιασε – ο Λεντς μίλησε. Ήταν συνεσταλμένος· όσο βαστούσε η *υμνωδία*, η αναταραχή του είχε κοπάσει. (σ. 14)
- KY2 Οι ψαλμοί έσβησαν, ο Λεντς μίλησε, ήταν συνεσταλμένος, με τις *μελωδίες* είχε καταλαγιάσει η τρικυμισμένη του ψυχή. (σ. 31)

Στον Πίνακα 2 συνοψίζονται οι τρόποι εγγραφής της θρησκευτικότητας (ΚΥ1), σε αντίθεση με την κοσμικότητα (ΚΥ2), σε μια νουβέλα όπου το θρησκευτικό στοιχείο παίζει πρωτεύοντα ρόλο. Τα σχεδόν τριάντα χρόνια τα οποία μεσολάβησαν μέχρι την τελευταία μετά-

φραση μοιάζει να έχουν επιφέρει μια διαφοροποιημένη αποτύπωση της θεματικής αυτής.

Πίνακας 2. Η θρησκευτικότητα/κοσμικότητα - παραδείγματα 5-9

παρ.	ΚΑ	ΚΥ1	ΚΥ2
5	<i>Herr Pfarrer</i>	Πάτερ μου	κόριε εφημέριε
6	<i>Herr Pfarrer</i>	πάτερ μου	κόριε πάστορα
7	<i>allmächtig</i>	ο Μεγαλοδύναμος	παντοδύναμος
8	<i>Menschenstimmen</i>	φωνές από το εκκλησίασμα	ανθρώπινες φωνές
9	<i>Tönen</i>	υμνωδία	μελωδίες

Το ΚΥ1 σκιαγραφεί το τραγικό αντιπαραθέτοντας τον αδύναμο πιστό που χρειάζεται τη βοήθεια της εκκλησίας για να νικήσει την ασθένεια, το ΚΥ2 αποστασιοποιεί εν μέρει τον τραγικό ήρωα από την θρησκεία αλλά χρησιμοποιεί γλωσσικές επιλογές που περιγράφουν τις μεταπτώσεις και αντιθέσεις μέσα του, εντονότερα (?).

4. Σύμπαν και φύση

Η αποτύπωση της φύσης αποτελεί μία πολύ σημαντική θεματική της νουβέλας αφού αντανακλά την ψυχική διάθεση του ίδιου του Λεντς, μιας και στο κείμενο η φύση δεν έχει απλώς διακοσμητικό ή συμπληρωματικό ρόλο όπως στους έως τότε εκπροσώπους του Ρομαντισμού αλλά αντανακλά την ψυχική κατάσταση του ήρωα. (Landau 1909). Η προσωποποίησή της ή η πιο στεγνή έως και κάποτε επιστημονική εγγραφή της διαφοροποιεί και το υφολογικό αποτέλεσμα της εκάστοτε μετάφρασης.

Στο παράδειγμα 10, ο Μπόχνερ περιγράφει με μία μεταφορά την ψυχική κατάσταση του Λεντς καθώς αυτός περπατάει προς το πρεσβυτήριο και γαλήνιος βάζει το πρόσωπο στο χόμα. Το *wandelnder Stern* του ΚΑ σημαίνει περιπλανώμενο αστέρι. Στο ΚΥ1 η απόδοση αλήτικο αστέρι διατηρεί την προσωποποίηση, αλλά το αλήτικο προϋποθέτει παρέκκλιση και με αυτό τον τρόπο περιγράφει πιο παραστατικά το συγκρουόμενο συναίσθημα του Λεντς. Αντιθέτως, στο ΚΥ2 η απόδοση κομήτης απαλείφει τη συμμετοχή της φύσης στην απεικόνιση

του τραγικού και δίνει έμφαση στην επιστημονική θεώρηση του σύμπαντος.

Παράδειγμα 10

KA oder er stand still und legte das Haupt in's Moos und schloß die Augen halb, und dann zog es weit von ihm, die Erde wich unter ihm, sie wurde klein wie ein *wandelnder Stern* und tauchte sich in einen brausenden Strom, der seine klare Flut unter ihm zog.

(ή έμενε ακίνητος και έβαζε το κεφάλι στα βρύα [...] η γη υποχωρούσε από κάτω του, γινόταν μικρή σαν περιπλανώμενο αστέρι και βυθιζόταν σε έναν βουερό χείμαρρο, που κυλούσε από κάτω του με τα διάφανα νερά του.)

KY1 Άλλες πάλι φορές σταματούσε και ξάπλωνε κατάχαμα και με μάτια μισόκλειστα βύθιζες το κεφάλι του μέσα στα μούσκλια και τότε τα πάντα έφευγαν μακριά του, η γη χανόταν απ' τα πόδια του, γινόταν μικρή σαν ένα *αλήτικο αστέρι* κι ερχόταν να βυθιστεί σ' έναν ορμητικό χείμαρρο που τα ξάστερα νερά του κυλούσαν κάτω απ' αυτόν. (σ. 7)

KY2 Άλλοτε σταματούσε, έχωνε το κεφάλι του στα βρύα μισοκλείνοντας τα μάτια, και τότε όλα αποτραβιόντουσαν, το έδαφος υποχωρούσε κάτω από τα πόδια του και η γη μικραίνε συνεχώς μέχρις ότου γινόταν *κομήτης* που βούλιαζε σ' έναν παφλάζοντα χείμαρρο με γάργαρο νερά. (σ. 21)

Στο παράδειγμα 11, ο Μπόχνερ αφιερώνει πάλι αρκετές αράδες στην περιγραφή της περιπλάνησης του Λεντς στα βουνά. Μέσα στην ίδια πρόταση φαίνεται σε τρία χωριστά σημεία η διαφορετική αποτύπωση της φύσης στις δύο μεταφράσεις. Το KA αναφέρεται σε *Wehen* (φύσημα του ανέμου). Στο KY1 το *ανασασμός*, εντείνει τη συμμετοχή της φύσης στο τραγικό και κάνει πιο ζωντανό το υφολογικό αποτέλεσμα, στην αποτύπωση της κατάστασης του Λεντς. Το KY2 δίνει κατά λέξη απόδοση *φύσηξε άνεμος* χωρίς παρέμβαση.

Εν συνεχεία, στο KA περιγράφεται μια καλύβα που είναι *γερμένη* (*gelehnt*) στις πλαγιές. Στο KY1 η φράση αποδίδεται ως *κρεμάμενη* στις *απόκρημνες* πλαγιές εντείνοντας με τις υπογραμμισμένες παρεμβάσεις

το τραγικό στην περιγραφή της φύσης, που συνάδει με την ψυχική κατάσταση του ήρωα. Στο ΚΥ2, το *κατηφοριές* δεν συνιστά επίφαση της συμμετοχής της φύσης.

Παράδειγμα 11

- ΚΑ in der Luft ein gewaltiges *Wehen*, nirgends eine Spur von Menschen, als hie und da eine verlassene Hütte, wo die Hirten den Sommer zubrachten, *an den Abhängen gelehnt*.
(στον *αέρα ένα γιγάντιο φύσημα του αέρα, πουθενά ίχνος ανθρώπων, εκτός εδώ κι εκεί μια εγκαταλελειμμένη καλύβα, όπου περνούσαν το καλοκαίρι οι βοσκοί, γερμένη στις πλαγιές.*)
- ΚΥ1 Στην ατμόσφαιρα ένας μεγάλος *ανασασμός*, ίχνος ανθρώπινης ζωής, παρεξόν αραιά και που, *κρεμάμενη στις απόκρημνες πλαγιές* κάποια εγκαταλελειμμένη καλύβα όπου οι βοσκοί ξεκαλοκαίρευαν. (σ. 23)
- ΚΥ2 *Φυσούσε* ένας δυνατός *άνεμος*, πουθενά δεν έβλεπες ανθρώπινα ίχνη, μόνο πότε πότε, στις *κατηφοριές* μια εγκαταλελειμμένη καλύβα, όπου περνούσαν τα καλοκαίρια τους οι βοσκοί. (σ. 45)

Στον πίνακα 3 αναφέρονται συνοπτικά επιλογές που αποτυπώνουν τις διαφορετικές μεταφραστικές στρατηγικές ως προς την απόδοση της φύσης. Το υφολογικό αποτέλεσμα προκαλεί τη συναισθηματική ταύτιση του αναγνώστη στο ΚΥ1 αφού η φύση αποκτά ζωή ενώ στο ΚΥ2 κρατάει τον αναγνώστη σε απόσταση

Πίνακας 3. Η αναπαράσταση της φύσης - παραδείγματα 9-11

παρ.	ΚΑ	ΚΥ1	ΚΥ2
10	<i>wandelnder Stern</i>	<i>αλήτικο αστέρι</i>	<i>κομήτης</i>
11	a) <i>Wehen</i> b) <i>gelehnt</i> c) <i>an den Abhängen</i>	α) <i>ανασασμός</i> β) <i>κρεμάμενη (καλύβα)</i> γ) <i>στις απόκρημνες πλαγιές</i>	α) <i>φυσούσε άνεμος</i> β) - γ) <i>στις κατηφοριές</i>

Ο ρεαλιστής Μπόχνερ συνδέει τη διαταραγμένη ψυχή με τη φύση που την περιβάλλει (Landau 1909) κάτι που το επιδιώκει ο Κουμανταρέας (ΚΥ1) περιγράφοντας τη φύση με χαρακτηρισμούς που φανερώνουν την εκάστοτε ψυχική διάθεση του Λεντς. Ο Ίσαρης (ΚΥ2) υιοθετεί διαφορετικές στρατηγικές για να αναδείξει την τραγική θέση του ήρωα.

Το θέμα των γυναικείων ταυτοτήτων, αν και όχι κυρίαρχο στη νουβέλα, φανερώνει κι αυτό τη χρονική απόσταση που χωρίζει τα δύο μεταφράσματα. Ενώ το *γυναίκα* (*Frau*) χρησιμοποιείται τόσο στο ΚΑ όσο και στις δύο μεταφράσεις, παρατηρείται διαφοροποίηση, όταν δεν πρόκειται για οποιαδήποτε γυναίκα αλλά για το αντικείμενο του πόθου του Λεντς. Σε αυτή την περίπτωση, το ΚΑ αναφέρεται στο *Frauenzimmer*² (απαρχαιωμένη και μάλλον επαρχιώτικη έκφραση για τη γυναίκα, είτε υποτιμητικός χαρακτηρισμός για την επιπόλαιη, επιφανειακή κ.ο.κ. γυναίκα - κάτι που δεν ισχύει εδώ). Στα παραδείγματα 12-14, η απόδοση γίνεται με μελετημένη συνέπεια. Στο παράδειγμα 11, το *κυρά* (ΚΥ1) είναι πιο παλιό και λαϊκότροπο, και το *γυναίκα* (ΚΥ2) είναι ουδέτερος χαρακτηρισμός. Στο παράδειγμα 13, το *κυρά του* (ΚΥ1) τονίζει επίσης τα συναισθήματα του Λεντς απέναντι σε αυτή τη γυναίκα. Το *αυτή η γυναίκα* (ΚΥ2) καταργεί το υπονόημα της εξάρτησης⁵ και αποτελεί πιο ουδέτερη επιλογή.

Παράδειγμα 12

- ΚΑ Beste Madame Oberlin, können Sie mir nicht sagen, was das *Frauenzimmer* macht, dessen Schicksal mir so zentnerschwer auf dem Herzen liegt?
(Καλή κυρία Όμπερλιν, δεν μπορείτε να μου πείτε, τι κάνει η κοπελιά, της οποίας η μοίρα βαραίνει τόσο την καρδιά μου;»
- ΚΥ1 Καλή μου κυρία Όμπερλιν, μπορείτε να μου πείτε τι απόγινε η *κυρά*, που η μοίρα της κρέμεται από την καρδιά μου σαν το βαρίδι; (σ. 27)

⁵ Βλ. για περισσότερα στη διεύθυνση
<http://www.duden.de/rechtschreibung/Frauenzimmer>

KY2 Αχ, καλή μου κυρία Όμπερλιν, μπορείτε να μου πείτε τι κάνει *αυτή η γυναίκα* που η μοίρα της βασανίζει τόσο την καρδιά μου; (σ. 50)

Παράδειγμα 13

KA Dann frug er plötzlich freundlich, was *das Frauenzimmer* mache.

(Τότε ρώτησε ξαφνικά ευγενικά τι κάνει η κοπέλιά.)

KY1 Έπειτα ξαφνικά ρώτησε αβρά τι κάνει η *κυρά του*. (σ. 31)

KY2 Κατόπιν ρώτησε ξαφνικά τι κάνει *αυτή η γυναίκα*. (σ. 57)

Όμοίως, στο παράδειγμα 14 το *Mutter* (ουδέτερη λέξη χωρίς χρωματισμό) αποδίδεται ως *μάνα* (KY1, λαϊκό) εν αντιθέσει με το *μητέρα* (KY2) που φανερώνει μια διαφορετική κοινωνική πραγματικότητα.

Παράδειγμα 14

KA er meinte manchmal seine *Mutter* müsse hinter einem Baume hervortreten, groß, und ihm sagen, sie hätte ihm dies Alles beschert;

(νόμιζε μερικές φορές ότι η *μητέρα του* θα πρόβαλλε πίσω από κάποιο δέντρο, ψηλή, και θα του έλεγε ότι του είχε χαρίσει όλα αυτά.)

KY1 Καμιά φορά του φαινόταν ότι πίσω από κάποιο δέντρο θα του φανεωνόταν η *μάνα του*, υψώνοντας το ανάστημά της, και θα του έλεγε πως όλα ετούτα ήταν χαρισμένα απ' αυτήν. (σ.13)

KY2 περίμενε να δει τη *μητέρα του* να ξεπροβάλλει πανύψηλη πίσω από κάποιο δέντρο, λέγοντάς του πως όλα τούτα ήταν δώρα που του πρόσφερε εκείνη (σ. 29)

Στον πίνακα 4 συνοψίζονται αποτυπώσεις της γυναικειάς φιγούρας στις μεταφράσεις, αλλά η μελέτη αφήνει ανοιχτή τη διερεύνηση των έμφυλων ταυτοτήτων θεωρώντας ότι χρειάζονται πιο ενδελεχή έρευνα.

Πίνακας 4. Γυναικείες ταυτότητες - παραδείγματα 12-14

παρ.	ΚΑ	ΚΥ1	ΚΥ2
12	<i>Frauenzimmer</i>	κυρά	γυναίκα
13	<i>das Frauenzimmer</i>	η κυρά του	αυτή η γυναίκα
14	<i>Mutter</i>	μάνα	μητέρα

6. Μεταφραστικές στρατηγικές και 'καθεστώτα αλήθειας'.

Οι δύο μεταφράσεις του *Λεντς* καταδεικνύουν διαφορετικές μεταφραστικές στρατηγικές στην απόδοση των θεματικών του έργου, οι οποίες συνοψίζονται στον πίνακα 5.

Πίνακας 5. Απόδοση τριών θεματικών

Μεταφραστικές Στρατηγικές	ΚΥ1	ΚΥ2
<i>Κοσμική αναπαράσταση του θείου</i>	-	+
<i>Πιο επιστημονική σκιαγράφηση της σχιζοφρένειας</i>	-	+
<i>Η περιγραφή της φύσης συμμετέχει στη σκιαγράφηση της ασθένειας</i>	+	-

Αυτές οφείλονται εν μέρει στα σχεδόν τριάντα χρόνια που χωρίζουν τις δύο εκδοχές και στις διαφορετικές κοινωνικο-πολιτισμικές συνθήκες που ήταν κυρίαρχες σε κάθε εποχή. Κάθε εποχή (αλλά και συγχρονικά) διέπεται, σύμφωνα με τον Φουκώ, από το δικό της «καθεστώς αλήθειας» (*régime de vérité*, Foucault 1977, 1995), ήτοι τον δικό της τρόπο πρόσληψης, ερμηνείας και απόδοσης της πραγματικότητας. Η 'αλήθεια' δεν ανταποκρίνεται υποχρεωτικά στην πραγματικότητα αλλά κάθε κοινωνία δημιουργεί το δικό της 'καθεστώς αλήθειας' σε συμφωνία με τις αντιλήψεις, τις αξίες, τα ήθη και έθιμά της, και συνεπώς η αλήθεια κωδικοποιείται με διαφορετικό τρόπο. Έτσι, αν και η σχιζοφρένεια είχε χαρακτηριστεί ως ασθένεια ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα και τα συμπτώματά της είχαν πάψει να θεωρούνται ως κοινωνικές και ηθικές αποκλίσεις, παρ' όλα αυτά στη λογοτεχνία του ρομαντισμού ήταν ακόμη άρρηκτα συνδεδεμένη με την ηθική (Reuchlein 1997). Και αν ο Μπύχνερ λόγω των σπουδών και της φιλελεύθερης ιδιοσυγκρασίας του αποφασίζει στον *Λεντς* να αντισταθεί σε αυτή την τάση, δεν σημαίνει ότι εν έτει 1977 –κατά την πρώτη μετάφραση του έργου– η ελληνική κοινωνία ήταν έτοιμη να

αντιληφθεί την ψυχική πάθηση του Λεντς αποκλειστικά ως τέτοια, δηλαδή ως ιατρική πάθηση. Τριάντα χρόνια αργότερα, ωστόσο, αυτό πλέον είχε γίνει δεκτό και είχε αφομοιωθεί από την ελληνική κοινωνία, και έτσι η πιο πρόσφατη μετάφραση αποδίδει χωρίς λογοτεχνικές φοριτούρες τη σχιζοφρένεια αλλά απλώς ως νοσογραφία με εκλαϊκευτικό μανδύα. Κατά συνέπεια, είναι δικαιολογημένη η πιο επιστημονική προσέγγιση από τον Ίσαρη στο ΚΥ2 αφού και ο ίδιος ο Μπόχνερ ενδιαφέρεται περισσότερο για την ψυχολογία του ήρωά του και ουδόλως για την ηθική διάσταση του θέματος. Επιηρεασμένος δε από τον Διαφωτισμό, παρότι θαυμαστής του ποιητή Λεντς που ήταν κύριος εκπρόσωπος της περιόδου Θύελλα και Ορμή, αποστασιοποιείται από ηθικές προσεγγίσεις του θέματος. Με τον ίδιο τρόπο αποκτά διαφορετική βαρύτητα σε κάθε κοινωνία το θέμα της θρησκείας σε ένα κείμενο όπου η θρησκευτικότητα παίζει πολύ σημαντικό ρόλο και όπου ο ίδιος ο ήρωας, όπως μας λέει ο Μπόχνερ, όχι μόνο είναι θεολόγος αλλά και ταλανίζεται από θρησκευτικές αναζητήσεις και ανησυχίες. Τα καθεστώτα αλήθειας, όμως, διαφέρουν από εποχή σε εποχή και σε αυτό τον τομέα. Στο ΚΥ2, αλήθεια της εποχής είναι η επιστήμη και όχι η χριστιανική λατρεία. Όπως και στη θεματική της ψυχικής πάθησης δεν πρέπει να αγνοηθεί ο ρόλος του Διαφωτισμού. Ο Μπόχνερ, με επιστημονικές σπουδές, δεν παρασύρεται από μεταφυσικές αντιλήψεις και τελικά απορρίπτει τη θρησκεία και τον Θεό μέσω του Λεντς. Η επιστήμη είναι αυτή που αναζητά την αλήθεια και ταυτόχρονα η αλήθεια επιζητά να εδραιωθεί επιστημονικά. Δεν είναι, όμως, μόνο η εποχή που άλλαξε, αλλά και η ίδια η κοινωνία, αφού η σχέση της ελληνικής κοινωνίας με τη χριστιανική λατρεία ήταν πολύ πιο βαθιά πριν από τριάντα χρόνια απ' ό,τι κατά την κυκλοφορία της μετάφρασης του ΚΥ2. Ας αναφερθεί για παράδειγμα ότι ήδη με τον ν. 1250/1982 είχε καθιερωθεί ο πολιτικός γάμος και ως εκ τούτου δεν ήταν πλέον υποχρεωτική η τέλεση αυτού στην Εκκλησία. Ωστόσο, δεν είναι μόνο η κοινωνία που αλλάζει με την πάροδο του χρόνου, αλλά και οι λογοτεχνικές νόρμες. Στο ΚΥ2 ο Ίσαρης ασπάζεται την πιο αποστασιοποιημένη προσέγγιση του Μπόχνερ κατά το μεταφραστικό του έργο. Η συμμετοχή της φύσης στα πάθη των ηρώων είναι χαρακτηριστικό που απαντάται ήδη στην

αρχαία ελληνική γραμματεία, στα λαϊκά παραμύθια, στην ελληνική και ξένη μυθολογία αλλά και στα ρεμπέτικα τραγούδια. Αποτελεί δε χαρακτηριστικό του μυθνηρικού έργου, κάτι που αποδίδει η μετάφραση ΚΥ1 του Μ. Κουμανταρέα εν αντιθέσει με το ΚΥ2 όπου το στοιχείο αυτό υποχωρεί μπροστά στην υπεροχή της επιστήμης και στην αντίστοιχη προσέγγιση του Α. Ίσαρη.

Η εκδοχή του 1977 (ΚΥ1) υπακούει στις κοινωνικές νόρμες περί ψυχικών ασθενειών, θρησκείας, φύσης και θέσης της γυναίκας και αποτελεί μια μετάφραση η οποία αντανακλά τις πεποιθήσεις της εποχής. Έκτοτε έχουν μεσολαβήσει πολλές αλλαγές στην κοινωνία και έτσι η μετάφραση του 2005 (ΚΥ2) προσφέρει μια πιο μοντέρνα απόδοση απαλλαγμένη από τυχόν προκαταλήψεις και ιδεοληψίες.

Πέραν τούτων, διαπιστώνεται ότι τελικά η τελευταία εκδοχή είναι περισσότερο πιστή στο πρωτότυπο κείμενο. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτό το φαινόμενο παρατηρείται σε μεγάλο βαθμό όταν έχουν λάβει χώρα αρκετές μεταφράσεις του ίδιου έργου· δηλαδή παρατηρείται η τάση του τελευταίου ή πιο πρόσφατου μεταφραστή να επιστρέφει στο αρχικό κείμενο και να αναζητά την αλήθεια όσον αφορά το μήνυμα και τις προθέσεις του συγγραφέα στη γλώσσα που χρησιμοποίησε ο συγγραφέας, απορρίπτοντας τυχόν βελτιώσεις, εξωραϊσμούς ή παραλλαγές που ενδεχομένως έχουν γίνει στις μεταφράσεις που έχουν μεσολαβήσει. Σε κάθε περίπτωση βέβαια, μένει να αναρωτηθεί κανείς και να διερευνήσει ποιες ανάγκες επέβαλαν ή επεδίωξαν την αναμετάφραση της συγκεκριμένης νουβέλας τέσσερις φορές μέσα σε διάστημα ούτε τριάντα χρόνων (Gürçağlar 2011), δεδομένου μάλιστα ότι, σε μεγάλο βαθμό, το κείμενο μοιάζει περισσότερο με ιατρικό ημερολόγιο και μόνο εν μέρει είναι προϊόν μυθοπλασίας, οπότε δεν αφήνει πολλά περιθώρια διαφορετικών ερμηνειών διαφορετικών ερμηνειών μιας και το πρωτότυπο έργο δεν είναι ούτε προβληματικό ούτε έχει ανάγκη επεξηγήσεων προκειμένου να κατανοηθεί (Hermans 2011).

Βιβλιογραφία

- Canetti, Elias. 1985. *Das Augenspiel: Lebensgeschichte (1931-1937)*. München /Wien: Carl Hanser Verlag.
- Gürçağlar, Şehnaz Tahir. 2011. “Retranslation” στο Baker Mona και Saldanha Gabriella (επιμ.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 233-236. London and New York: Routledge.
- Hall, Stuart. 1997. “The Work of representation” στο *Representation: Cultural representations and signifying practices*. 13-74. London: Sage Publications.
- Hermans, Theo. 2011. “Hermeneutics” στο Baker Mona και Saldanha Gabriella (επιμ.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 130-133. London and New York: Routledge.
- Jens, Walter 1961. *Deutsche Literatur der Gegenwart Themen, Stile, Tendenzen*. München. Piper Verlag.
- Jones, Francis. 2011. “Literary translation” στο Baker Mona και Saldanha Gabriella (επιμ.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 152-156. London and New York: Routledge.
- Landau, Paul. 1909. “Lenz.” *Georg Büchners Gesammelte Schriften*. 104-123. Berlin: Paul Landau.

Κείμενα

- Georg Büchner, Lenz, *Edition Georg Büchner. Sämtliche Werke, Briefe und Dokumente in zwei Bänden, Band 1*, Deutschland: Deutscher Klassiker Verlag 1999, <http://gutenberg.spiegel.de/buch/lenz-422/1> (ημερομηνία πρόσβασης 1 Μαΐου 2016)
- Γκέοργκ Μπύχνερ, *Λεντς*, Αθήνα: Εκδόσεις Ηριδανός 1977 (μτφρ. Μένης Κουμανταρέας)
- Γκέοργκ Μπύχνερ, *Λεντς*, Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα 2005 (μτφρ. Αλέξανδρος Ισαρης)

Ηλεκτρονικές πηγές

- Τζανάκης, Μανόλης (2012) – “Ψυχική ασθένεια και σύγχρονες πρακτικές του εαυτού» <http://sociology.soc.uoc.gr/wp-content/uploads/2013/tzanakis/BIBLIA%20-MONOGRAFIES/2.%20TZANAKIS%202012%20PSYCHIKI%20ASTHENIA.pdf>

- [Ημερομηνία πρόσβασης 24 Ιουλίου 2016]
Büchner Georg | Portal
<http://buechnerportal.de/werke/lenz/>
[Ημερομηνία πρόσβασης 2 Μαΐου 2016]
Büchner Georg - "Dichtung, Politik, Wissenschaft, Briefwechsel"
<http://www.georg-buechner-online.de/mitteilg.htm>
[Ημερομηνία πρόσβασης 30 Απριλίου 2016]
Büchner Georg Gesellschaft (GBG)
<https://www.uni-marburg.de/hosting/gbg>
[Ημερομηνία πρόσβασης 30 Απριλίου 2016]
Deutsche Literatur, Autoren und literarische Epochen
<http://www.xlibris.de/Autoren/Buechner/Werke/Lenz>
[Ημερομηνία πρόσβασης 30 Απριλίου 2016]
Foucault, Michel (1977)
<https://www.scribd.com/doc/10262971/Foucault-Truth-and-Power-in-Power-Knowledge>
[Ημερομηνία πρόσβασης 20 Απριλίου 2016]
Foucault, Michel (1977-78)
<https://www.scribd.com/doc/183792883/Foucault-Security-Territory-Population-pdf>
[Ημερομηνία πρόσβασης 2 Μαΐου 2016]
Foucault, Michel (1995)
<https://zulfahmed.files.wordpress.com/2013/12/disciplineandpunish.pdf>
[Ημερομηνία πρόσβασης 2 Μαΐου 2016]
Goldschnigg, D. 2004. "Georg Büchner und die Moderne: Texte, Analysen, Kommentar"
<https://books.google.gr/books?id=Qj2IxtUeuK4C&pg=PA96&lpg=PA96&dq=Landau+B%C3%BCchner+Lenz+moderne+Prosa&source=bl&ots=PZEYKWNcqe&sig=bgd1EnSyr91w0JGXBCdnK0tTNeY&hl=el&sa=X&ved=0ahUKÉwi89r-xrbnMAhUF8j4KHchwDHsQ6AEIjAB#v=onepage&q=Landau%20B%C3%BCchner%20Lenz%20moderne%20Prosa&f=false>
[Ημερομηνία πρόσβασης 27 Απριλίου 2016]
Hamburger, Michael (1966) - "Introduction *Lenz*"

http://www.24grammata.com/wp-content/uploads/2012/02/lenz-24grammata.com_.pdf

[Ημερομηνία πρόσβασης 27 Απριλίου 2016]

Müller-Sievers Helmut (2006) - "Reviews"

http://www.jstor.org/stable/3840768?seq=1#page_scan_tab_contents

[Ημερομηνία πρόσβασης 27 Απριλίου 2016]

Oberlinhaus - "Johann Friedrich Oberlin"

<http://www.oberlinhaus.de/informationen/geschichte/personlichkeiten/johann-friedrich-oberlin/>

[Ημερομηνία πρόσβασης 27 Απριλίου 2016]

Reuchlein, Georg (1997) - Bürgerliche Gesellschaft, Psychiatrie und Literatur

http://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00042260_00001.html

[Ημερομηνία πρόσβασης 10 Μαΐου 2016]

Winkler Max (1894) - "Goethe and Lenz"

<http://www.jstor.org/stable/pdf/2918727.pdf>

[Ημερομηνία πρόσβασης 30 Απριλίου 2016]

Για τη συγγραφέα

Η Ηλιάνα Αγγελή είναι πτυχιούχος Νομικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Παρακολούθησε επίσης το Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Μετάφραση-Μεταφρασολογία του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Είναι φυσική ομιλήτρια ελληνικής και γερμανικής και επίσης μιλά αγγλικά και γαλλικά. Εργάζεται ως μεταφράστρια, επιμελήτρια και διορθώτρια. Η συμβολή της στον ηλεκτρονικό τόμο *Διαγλωσσικές Θεωρήσεις* είναι μια επιμελημένη εκδοχή της έρευνάς της στο μεταπτυχιακό μάθημα «Μεθοδολογία Μεταφραστικής Έρευνας», με διδάσκουσα την επιμελήτρια του η-τόμου.